

ӘОЖ 94 (4/9)

Қ.Ә. Жүніс

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.
E-mail: kajjin@rambler.ru

XX ғасырдағы Таяу Шығыс аймағында көмірсутек картелінің құрылуы

Андағпа. XX ғасырда Араб Шығысындағы мұнай қорлары үшін ағылшын, американдық, неміс, голланд және француз монополистерінің араларында қиян-кескі күрес басталды. Жер шарының осы аймағында мұнайдың өнеркәсіптік деңгейдегі қорлардың бар екендігі айқындалғаннан соң, батыс мұнай монополияларының осы бағытқа жұлқына ұмтылыстары байқалды. Мұнайдың мол қоры ағылшындарды қызықтырды. Тоқырауға ұшыраған шаһ үкіметімен ағылшындар тез арада келісімшартқа отырды. Бастапқы кезде барлау, кейіннен бұрғылау жұмыстары ағылшындардың сенімін ақтай алмайтындығы көрінді. Бірақ күш-жігер мен мол қаржы жұмсаудың нәтижесінде 1908 жылы 26 мамыр айында биіктігі 15 метрге дейін шапшыма болып атқылған мұнай көзі табылды. Осылайша, Орта Шығыста мұнай өнеркәсібі дүниеге келді. Мұнай өндіретін компания «Ағылшын-Парсы бірлігі» деп аталды.

Түйін сөздер: Ұлттық Лига, Араб Шығысы, Turkish Petroleum компаниясы, пайыз, Месопотамия.

Парсы шығанағына ең алғашқылардың бірі болып неміс ғалымдары зерттеу жүргізді. Олар 1871 жылы Месопотамияның (қазіргі Ирак аймағының бір бөлігі) Бағдат және Мосул уалаяттарында болып қайтып, жергілікті мәлік немесе «уали» Медхат-паша иелігінде кен орындардың табылғандығы, мұнай көздерінің жер бетіне шығып жатқаны жайлы қызықты баяндама жасады. Алдыңғы мұнай көздері тек Оңтүстік Америкада және Ресей жерлерінен табылса, ендігі жерде Парсы шығанағында да өнеркәсіп деңгейінде мұнай қорының бар екендігі жөнінде болжам жасалды. 1872 жылы неміс бароны Джулиус де Рейтер Парсы шығанағының пайдалы қазбаларын өндіру шартына қол жеткізді [1].

Алайда түрік және парсы елдерінде жолсыздық мәселесінің өткірлігі мұнай компанияларының өндіріске мол қор жұмсауға деген мүмкіншіліктеріне кедергі жасады. Мұнымен қатар бұл елдерді басқарып отырған үкіметтердің әлсіздігі, уалаяттар Ыстанбұлдағы түрік сұлтанына, парсылықтар Тегерандағы шаһқа бағынғандықтан мұнай компанияларының ойдағыдай дамуын тежеп отырды. Ол кезде Түрік үкіметі өзінің алыпсатарлығымен, шаһ

әлсіздігімен сипатталды, яғни оның шығарған үкімдері астана төңірегінен аспады. Нәтижесінде немістер ынталықты өз қолдарына алды. XIX ғасырдың аяғында Германияның сыртқы саясатындағы ең өзекті мәселе Берлин-Бағдат теміржол торабын салу болды. Келісімшартта болашақта салынатын теміржолдың екі жағында 20 шақырым аумағында табылған пайдалы қазбаларды да игеру міндеті белгіленді. Уақыт өте келе «Дойче банкісі» бұл қазба байлықтарға теміржолдан кем емес қызығушылық танытты. Бұл аймақтардағы жердің бетіне шығып жатқан мұнай көздерінің табылуы, жер қойнауында көмірсутектің мол қорының бар екендігін дәлелдеді.

Ағылшындар бұл келісімшартқа ашық түрде наразылықтарын білдірмесе де сол жылы Кувейтке саяси биліктерін орнатты. Сонымен бірге ағылшындар Бағдат теміржолының Парсы Шығанағына өтуіне шек қойды [1].

1905 жылы шетелдердегі герман инвестициялар мөлшері 25 млрд маркаға дейін жетсе, оның ішінде шетелдік құнды қағаздарға бөлінген қаржы – 16 млрд марканы құрады.

Сөйтіп, «Ағылшын-парсы компаниясы»

өз құқықтарымен санасу керектігі жайын білдірді. Олар жас түріктер революциясына дейін түріктермен келісімдерге келуге тырысты, олардың бұл келісінде мәртебелерінің басқа компаниялармен салыстырғанда жоғары болу қажеттілігін ескертті. Екі жаққа да лайықты компания 1911 жылы Лондон қаласында құрылып, 1912 жылы «Turkish Petroleum компаниясы» деген атқа (оны қысқаша ТПК деп атады) ие болды. Бұл компанияның жарты акциясы түріктердің «Ұлттық банкіне», ал қалған жартысы «Шелл» және «Неміс банкі» араларында бөлінді, ағылшындар мұндай шешімді қанағат тұтпады.

1913 жылы 17 шілде айында британ адмиралтействосының басшысы У. Черчилль ағылшын парламентінде сөйлеген сөзінде: «дүниежүзілік мұнай өндіруде Таяу Шығыстың орнын айқындап, осы аймақтағы мұнай өндіруді ұлғайту Ұлыбританияның келешектегі көркейуіне өз септігін тигізеді» деп атап көрсетті [2].

1914 жылы наурызда Лондон қаласында конференция ұйымдастырылды. Ағылшын үкіметінің талабымен «Ұлттық банкінің» акциялары «Ағылшын-парсы компаниясының» иелігіне берілді. Осылайша, акцияларды қайта бөлу барысында «Шелл» мен «Неміс банкінің» 25 пайызы сақталынса, ал 50 пайызы «Ағылшын-парсы компаниясының» пайдасына шешілді. Сонымен, Таяу Шығыста ірі ағылшын-герман кәсіпорынының ұйымдасуына жол ашылды.

Бірінші Дүниежүзілік соғысқа дейін мұнай саудагерлер мен қаржы алпауыттарының табыс көздері болды. Соғыс уақытында мұнай маңызды өнеркәсіп және стратегиялық шикізат көзіне айналды. Соғыс барысында соғысып жатқан жақтар іштен жанатын двигательдердің артықшылығын түсінді. Шабуыл кезінде атты әскерлердің орнын танкілер, әуеде «ұшақтар» пайда болса соғыстың нәтижесі мүлдем өзгеретініне көздері жетті.

Ұлыбританияның жағдайы қалған соғысушы елдермен салыстырғанда жақсы болатын. Егер ағылшындар болмаса француздардың жағдайы нашарлап кеткен болар еді. XIX ғасырдың 70-жылдары француздар өздерінің жеке мұнай айдайтын зауыттарын салу қажеттілігі жөнінде мәселе көтере бастады. Француздар Америкадан мұнай өнімдерін емес, шикі мұнайды импорттау қажет деп ұқты. Соған қарамастан олар мұнай өнеркәсібінің болашағын әрі қарай дамытуға ұмтылыс жасаған жоқ. Француз инвесторла-

ры шетелдердегі мұнай барлау ісіне қаржыны бөлу тыйымсыз деп санап, елді мұнаймен жабдықтауда «тресттерге» (ағылшын және америка мұнай компанияларын француздар осылай деп атайтын) сенім артты. Соғыс аяқталған соң француздар жаңа мұнай саясатын жүргізе бастады. 1919 жылдың 18 қаңтарынан 1920 жылдың 21 қаңтарына дейін Париж бітім конференциясы болды: конференцияны дүниежүзілік бірінші соғыста жеңіп шыққан державалар – АҚШ, Ұлыбритания, Франция, Италия, Жапония және басқалар (барлығы 27 ел), жеңілген елдер Германиямен, Австриямен, Венгриямен, Түркиямен және Болгариямен бітім шарттарын жасасу үшін шақырды [3].

Франция «Turkish Petroleum компаниясындағы» «Неміс банкінің» 25 пайызын өздеріне талап етті. Бұл талап Орта Шығыс мәселесіндегі ағылшын, француз, еврей және араб шиеленістерін одан әрі күрделендіре түсті. Істің мәні 1920 жылы сәуір айында Сан-Ремодағы конференцияда Англия мен Франция Ұлттық Лиганың (бірінші және екінші дүниежүзілік соғыстар аралығында болған халықаралық ұйым), мандат иелері ретінде араб аймақтарын өзара бөліп алған соң шешілді, яғни арабтар іс жүзінде «ұлы державалардың» қыспағына түсті. Месопотамия (кейіннен Ирак) ағылшындардың ықпал өрісіне түссе, Сирия француздарға бұйырды. Келісімшарт негізінде «Turkish Petroleum компаниясы» капиталының 25 пайызын француздар иемденіп, компания Сирия арқылы Жерорта теңізі жағалауларына дейін мұнай құбырын салуға рұқсат алды.

Бұл келісімдерден кейін Франция ұлттық мұнай компаниясын құруға бет алды. 1923 жылы «Синдикат насыональд этюд де петроль» компаниясы құрылса, ол келесі жылы «Компани франсез де петроль» деп өзгертілді. Сан-Ремодағы келіссөздер АҚШ-тан жасырын түрде жүргізілді. Ағылшындар Палестина жерінде соғысқа дейін жұмыс жасап жатқан Американың компаниясына мұнай барлау жұмыстарын жүргізуді жалғастыруға тыйым салды. АҚШ Ұлттық мұнай қоры Департаменті Орта Шығыс өңірінде, ағылшындар әскерлерін әдейі ұстап, осы аймақтан АҚШ капиталын ығыстырмақшы деген кінә тақты. Тьюгендхэттің пікірі бойынша. «Сан-Ремодағы конференция бұл кінәнің негізділігін дәлелдеді».

Мұндай жағдай бірінші дүниежүзілік со-

ғыстан кейінгі Таяу Шығыс өңіріндегі мұнай мәселесі жөнінде болып өткен келісімдерден кейін өрши түсті. Соғыста жеңген одақтас мемлекеттер, оның «жемісін» бірдей пайдаланулары тиіс деген қағиданы америкалықтар ұстанды. Бұл қағиданың негізі капиталистік елдер үшін қай елге болса да экономикалық жағынан араласуға «тең мүмкіндіктер» жасау ұранымен жүргізілетін америкалық «ашық есік» саясаты болды [4].

Экономика саласындағы мұнай мәселесі туралы дипломатиялық тартыстар одақтастардың бір-біріне деген күмәнін тудырды. Себебі XIX ғасырда ағылшындар әлемдегі тас көмір және темір руда қорларының көп бөлігін иемденіп, олардың басты табысына айналса, ендігі жерде олар сұйық отын қорларына көз тікті. Ресейдегі 1917 жылғы қазан революциясынан кейін АҚШ мемлекеті әлемдегі мұнай өндірудің 65 пайызын иемденді. Жаңа соғыс басталған жағдайда Англия сұйық отын үшін АҚШ мемлекетіне тәуелді болар еді. Сол себептен Британ империясы өздерінің жеке мұнай қор көздерін иемденуге ұмтылды. Осы мәселені шешу үшін Ұлыбритания Таяу Шығыс елдерінен мұнайдың мол қорын іздеуге бағыт алды.

Ағылшындықтарға ашылған мұнай қорларын пайда түсіру мақсатында иеленіп отыр деп америкалықтар айып тақты. Өздерінің дүниежүзілік мұнай өндіру үлесінде үстемдіктеріне қарамастан, АҚШ мемлекеті көмірсутек қоры таусылу алдында деп бай-балам салды. 1914-1920 жылдар аралығында АҚШ-тың ішкі базарының қажеттілігі жылына 210 миллионнан 455 млн баррельге дейін өсті. Қажеттіліктің тез өсуі мемлекеттің мұнай өндіру қарқынымен сәйкес еместігін дәлелдеді. АҚШ үкіметінің алдында бұл тығырықтан шығудың екі жолы тұрды. Олар: мемлекет ішіндегі мұнай өнімдерін пайдалануды үнемдеу не болмаса шетелдерден жаңа мұнай көздерін іздестіру. АҚШ-тың Ұлттық мұнай қорының Департаменті екінші жолды таңдады. Нақты айтқанда, Таяу және Орта Шығыс өңірлерінің басым бөлігін ағылшындықтар бақылауға алғандықтан сол өңірдегі кәсіби өндіріс немесе барлау әрекетін жүргізіп жатқан мұнай компанияларын қаржыландырып отырған болатын. Бұл көрініс Америка конгресс мүшелерін жаңаша іс-әрекеттерді іздестіруге итеріп, нәтижесінде жоғарыда көрсетілген аймақтарда АҚШ мүддесін қорғайтын синди-

кат құруға шешім қабылданды. Синдикат 1920 жылы қараша айында құрылды. Оның құрамына жеті ірі «Стандард ойл оф Нью-Йорк», «Стандард ойл оф Нью-Джерси», «Галф», «Тексас», «Синклер», «Атлантик» және «Мексикан» мұнай компаниялары кірді. 20-жылдың аяғында синдикат құрамындағы жеті компания бесеуге ауысса, 1930 жылдары екі компания – «Стандард ойл оф Нью-Йорк» және «Стандард ойл оф Нью-Джерси» түрінде қалды [1].

Бірінші және екінші дүниежүзілік соғыс аралығында АҚШ мұнай компаниялары ағылшын бәсекелестігін төмендетуге тырысты.

Ағылшын үкіметі «ашық есік» саясатын қолдауға мәжбүр болды, себебі «Turkish Petroleum компаниясының» заңдық мәртебесі белгісіз еді. АҚШ-та ағылшындарға қарсы жоғары деңгейдегі наразылық күшейіп, ол өз кезегінде Ұлыбританияны алаңдатты. Сөйтіп, Ұлыбританияның күн тәртібінде Америкамен экономикалық және стратегиялық ынтымақтастық жөнінде шешімін күттірмеген көптеген мәселелер туындады. Лондон үкіметі америкалықтармен қарым-қатынасты шиеленістірмей, олармен бірлесіп мұнай барлау жұмысын жүргізген тиімді деп есептеді.

1928 жылы көп жылдық келісімдерден кейін америкалық компаниялар Таяу және Орта Шығыста өздерінің бірінші концессияларына, сонымен бірге Ирактағы Мосул мұнай өндіру көзін пайдаланып отырған «Ирак петролеум компаниясының» үлесіне қатысуға мүмкіншілік алды. 1928 жылы «Стандард ойл оф Калифорния» АҚШ мұнай компаниясы Бахрейн аралындағы концессияны алды. Осы компания 1933 жылы болжау саясатының нәтижесінде Сауд Арабиясында мұнай өндіру концессиясына қол жеткізді. 1933 жылы жаңа құрылған – «Кувейт ойл» компаниясының 50 пайызын «Галф ойл корпорейшн» компаниясы иемденсе, оның 50 пайыз акциясын ағылшындар «Ағылшын-Иран мұнай компаниясы» арқылы ұстап қалды. 1934 жылы Кувейт шейхі «Галф ойл корпорейшн» компаниясына князьдықтың барлық аймағында іздеуге және мұнай өндіруге келісімін берді [1].

Ірі компаниялар мұнай көздеріне үстемдіктерін орнатуымен қатар өндірілген мұнайды бөлу саясатын да жүргізді. Бірінші дүниежүзілік соғыстан кейін барлау жұмыстарының нәтижесінде мұнай өндірілетін бұрынғы аймақтардан (Парсы шығанағы және

Венесуэла) басқа жаңа мұнай көздері табылды. Нақтырақ айтқанда, француздар Африкадан оның ішінде Алжирден мол мұнай қорын тапты. Алжирмен көршілес Ливиядан бірнеше мұнай компанияларының барлау жұмыстарының жемісті болуы, компаниялар арасында жалпыға бірдей картель құру мәселесін алға тартты. Картель бәсекелестікті және бағаны қадағалау арқылы компаниялар арасында түскен өнімді бірдей бөліп беруді реттейді. Компаниялар ішінен «Стандарт ойл оф Нью-Джерси», «Шелл» және «Ағылшын-парсы компаниялары» белсенділік танытты. Себебі осы компаниялардың мұнай саласындағы әрекеттері мұнайлы аймақтардың басым көпшілігін қамтыды. «Шелл» және «Стандарт ойл оф Нью-Джерси» компанияларының осы бағытта жүргізген саясаттары бірінші дүниежүзілік соғысқа дейін созылса, «Ағылшын-парсы компаниясының» ынталы әрекеті бірінші дүниежүзілік соғыстан кейін өріс алды. Картелді құру ісі бірден ойдағыдай жүзеге асырылған жоқ. Бастапқы кезде компаниялар 1919-1926 жылдар аралығында мұнайға деген қажеттіліктің қауырт өсуін пайдаланып қалу мақсатында жаңа сауда жүйелерін құрумен айналысты. Компаниялар мемлекеттік келісімдер арқылы мұнай өнімдеріне баға қойып сатса, «тәуелсіз» («Оксидентал», «Континентал ойл»), мұнай компаниялары өз өнімдерін арзан сату арқылы келісімшарттарды бұзып отырды. Алайда мұнай әлемінде жалпы баға бәсекелестігін бірқалыпты ұстап тұру 1927 жылға дейін мүмкін болатын. Сол жылы «Шелл» мен «Стандарт ойл оф Нью-Йорк» (1931 жылы атын «Сокони вакуум» деп өзгерткен) араларында «баға соғысы» басталды. Баға бәсекелестігі Еуропа мен АҚШ-қа дейінгі аралықты қамтып, нәтижесінде бәсекелестікке шыдай алмаған ұсақ компаниялар ыдырап немесе мұнай бағаларын түсірді. Тартыс ұзаққа созылған жоқ 1928 жылдың аяғында «Шелл», «Стандарт ойл оф Нью-Йорк» және «Ағылшын-парсы мұнай компаниялары» келісімге келді. Бұл келісім негізінде Үндістан аймағының рыногын бөлісу қарастырылды.

Америка Құрама Штаттарында баға мәселесі мүлдем өзгеше болды. Мемлекетте мұнай салаларымен көптеген ұсақ компаниялар айналысқанымен, мұнай сатуды санаулы компаниялардың иелігіне жүктеп, картель құруға қолайлы жағдайлығымен сипатталды.

Жалпы дүниежүзілік мұнай рыногында көмірсутек сату үлесінің 50 пайызынан

сәл көбірек бөлігін, «Turkish Petroleum компаниясының» құрамына, яғни 23 пайызын «Стандарт ойл оф Нью-Джерси», 16 пайызын «Шелл» және 11,5 пайызын «Ағылшын-парсы мұнай компаниялары» бақылады. Ал қалған 6,5 пайызы орыстарға және 43 пайызы ірі америкалық компаниялар «Стандарт ойл оф Нью-Йоркпен», «Тексакоға» тиеселі болды.

«Стандарт ойл оф Нью-Джерси», «Шелл» және «Ағылшын-парсы мұнай компанияларының» қолдауымен 1928 жылы жасырын келісімдер жүргізіліп, нәтижесінде қыркүйек айының 17 жұлдызында «Акнакарий келісімі» жасалды. «Акнакарий келісімінің» нәтижесінде Халықаралық Мұнай Картелі құрылып, «Ирак Петролеум компаниясы» мүшелерімен Араб Шығысын бірігіп «жаулап» алуға және стратегиялық маңызы бар сұйық отынмен болашақта үздіксіз қамтамасыз етуге қол жеткізілді.

Картель құрамына ең ірі 7 монополия кіреді, оның бесеуі америкалық:

1. Экссон – Сауда белгісі «Эссо», «Export Society of Standard oil», «Esso» қысқартылған атынан алынған. Рокфеллердің «Стандарт ойл компаниясының» экспорттық өкілдігі, (1970 жылдардан бастап АҚШ аумағында «Эксонға» аталуы өзгертілген).

2. Техсако-1908 жылы құрылғанда «Тексас компани» деп аталған, (бүгінгі күнгі «Тексако»).

3. Стандарт Ойл Компани оф Калифорния – 1911 жылы Рокфеллердің «Стандарт ойл» компаниясынан бөлініп шыққан бірлестік.

4. Мобил Ойл – «Стандарт ойл оф Нью-Йорк» 1911 жылдан бастап атын бірнеше рет өзгерткен. 1931 жылға дейін оның ресми аты – «Стандарт ойл оф Нью-Йорк» немесе әдетте оны «Сокони» деп атаған. 1931 жылы компания «Вакуум ойл компаниясымен» қосылып «Сокони вакуум» деп аталды. 1955 жылы «Сокони Мобил» деп аталса, ал 1966 жылдан бастап «Мобил» деп өзгертті.

5. Галф Ойл компаниясы – ағайынды Меллондардың құрған мұнай компаниясы.

6. Бритиш Петролеум компаниясы – 1908 жылы «Ағылшын-парсы», бұл ат 1935 жылы «Ағылшын-Иран компаниясына», ал 1954 жылы «Бритиш Петролеумға» өзгертілді.

7. Ағылшын-голландық (америкалық және француз қаржыларының қатысуымен) «Ройял Датч-Шелл» компаниясы – (толық аты «Ройял датч компаниясы») Индонезиядағы мұнай кәсіп-

орындарын жайластыру мақсатында құрылған. «Шелл транспорт энд трейдинг компаниясы» ағылшын тіліндегі «SHELL» ұлу қабыршағы деген мағынаны береді) 1907 жылы «Ройял-Датч-Шелл» ағылшын концерні құрылды.

Осы шарт компаниялар арасындағы алғашқы ауқымды мәміле болып табылады. Сонымен, екінші дүниежүзілік соғыс алдында Таяу және Орта Шығыстағы барлық негізгі мұнай көздері ағылшын және америкалық компаниялардың билігінде болды.

Ол жылдары Таяу Шығыс аймақтарындағы мұнай өндіру әлемдік мұнай өндірумен салыстырғанда болар-болмас болатын. Осылайша, (Ресейді қоспағанда) дүниежүзілік мұнай өндіру шамамен 41,3 млн тоннаны құраса, оның ішінде Таяу Шығыстың үлесі (ең алдымен, Иранда) – шамамен 67 мың тонна немесе бар болғаны 0,16 пайызды құрады [4].

Кейінгі жылдары Таяу Шығыстағы мұнай қорына бай аудандардың маңызы дүниежүзілік мұнай өндіру саласында арта түсті. Ираннан басқа Араб шығысында орналасқан бірнеше мемлекеттердің аймақтарындағы мол мұнай қорлары табылған соң, ол жерлерден де мұнайды өндіру қолға алынды.

Екінші дүниежүзілік соғыс қарсаңында капиталистік елдерде 262,9 млн тонна мұнай өндірілсе, оның 14,3 млн тоннасы немесе 5,4 пайызы Таяу Шығыс мемлекеттерінің үлесіне тиді [5].

Әйтсе де мұнай өндіру қарқыны батыс монополияларын қанағаттандырмады. Картель мұнайды өндіруге мардымсыз қаржы бөлді. Өндірілген мұнайды қымбат бағамен сатудан түскен қаржының нәтижесінде картель мүшелерін байыту үстінен байытты. Сөйтіп, олар жеңіл жолмен байлыққа ұмтылды.

Картельдің мұнай өндіруші және мұнай-химия зауыттары, жанар-жағар май станциялары араб елдерінің барлық жерлеріне салынды, компаниялардың шексіз концессиялары бүкіл аймаққа таралды. Картель үстемдігінің шексіздігі Британ империясының билігін еске түсіретін еді, араб елдерінің экономикасында бірқалыпты тыныштық болмады. Араб елдерінің қазба байлықтары қаншалықты көп болса, саяси экономикалық жағдайы соншалықты ауыр болды. Оның үстіне нарықтық қатынас дамыған елдерде мұнайды тұтыну жылдан-жылға өсе түсті. Нәтижесінде, екінші дүниежүзілік соғыстан кейін, Таяу және Орта шығыстағы нарықтық қатынас дамыған мемлекеттердің мұнайға деген қажеттіліктерін қанағаттандыратын ең маңызды аймаққа айналды. Бұл өңірдің Венесуэла мен Латын Америкасын баса озып дүниежүзілік мұнай экспортында тез дамуы, Таяу және Орта Шығыс елдерінің үлес салмағы үздіксіз өсіп келе жатқандығымен айқындалды.

Әдебиеттер

- 1 Тьюгендхэт К., Гамильтон А. Нефть. Самый большой бизнес. – М.: Прогресс, 1978.
- 2 Ергин Д. Добыча. Всемирная история борьбы за нефть, деньги и власть: пер. с англ. – 2-е изд. – М.: Изд. ДеНово, 2001.
- 3 Саяси сөздік/ Орысша редакциясын басқарған проф. Б.Н. Пономарев. – Алма-Ата: Қазақ Мемлекеттік баспасы, 1959.
- 4 Араслы Э.Г. Экономические связи ОАР с арабскими странами. – М.: Наука, 1967.
- 5 Саттаров Т.С. Нефть и антиимпериалистическая борьба (1960-1970 гг.). – Ташкент: Фан, 1974.

К.А. Жунис

Образование нефтяного картеля на Ближнем и Среднем Востоке в XX веке

В данной статье рассматривается нефтяная политика западных держав на Ближнем и Среднем Востоке, а также их политика в направлении создания картеля в регионе.

Ключевые слова: Лига Наций, Арабский Восток, Турецкая нефтяная компания, процент, Месопотамия.

K.A. Zhunis

The Emergence of Oil Cartel in the Middle East in the 20 th century

This article is dedicated to oil policy of Western Powers towards Middle East region and its policy in cartel building in the region.

Keywords: the Lige of Nations, Arabic Orient, Turkish Oil Company, percent, Mezopotamia.